Lok Mahavidyala, Wardha
Subject : Sociology
B.A. part - Semeste I
Study Material

युनिट 1
समाजशास्त्राची ओळख

समाजशास्त्र : अर्थ व व्याख्या, वैशिष्टये

अर्थ व व्याख्या -

ऑगबर्न व निमकॉफ यांच्या मते, " समाज जीवनाचा वैज्ञानिक पध्दतीने केलेला अभ्यास म्हणजे समाजशास्त्र होय."

मॅक्आयव्हर व पेज यांच्या मते, " समाजशास्त्र हे सामाजिक संबंधाचा अभ्यास करणारे शास्त्र आहे."

समाजशास्त्राचे अभ्यासविषय -

- सामाजिक संबंधाचे अध्ययन
- मानवी संबंधाचे अध्ययन
- सामाजिक क्रियांचे अध्ययन

समाजशास्त्राचे वैज्ञानिक स्वरुप किंवा वैशिष्टये -

- स्वतंत्र अभ्यासविषय
- वैज्ञानिक पध्दतीचा अवलंब
- वस्तुनिष्ठेवर श्रध्दा
- प्रकट पध्दती
- प्रायोगिक पध्दती
- सिध्दांताची मांडणी
- संभाव्यता प्रधान भविष्यकथन

समाजशास्त्राचा इतर सामाजिक शास्त्रांशी असलेला संबंध -

- समाजशास्त्र व मानवशास्त्र
- समाजशास्त्र व इतिहास
- समाजशास्त्र व राज्यशास्त्र
- समाजशास्त्र व अर्थशास्त्र

युनिट 2
समाजशास्त्रातील मूलभूत संकल्पना

सामाजिक समूह, संदर्भ समूह, मंडळे, संस्था, समुदाय व समाज

समाज

अर्थ व व्याख्या

मॅक आयव्हर आणि पेज यांच्या मते, " सामाजिक संबंधाचे जाळे म्हणजे समाज होय."

राईट यांच्या मते, " समाज म्हणजे केवळ व्यक्तींचा समूह नाही तर समूहात राहणा-या व्यक्तींच्या संबंधांची ती एक व्यवस्था आहे."

समाजाची वैशिष्टये -

- निश्चित भूप्रदेश
- प्रजनन
- सर्वसमावेशक संस्कृती
- स्वतंत्रता

समाजाची मूलभूत गरजा -

- लोकसंख्येचे जतन
    - जीवपोषण
    - जीवसंरक्षण
    - जीवोत्पादक
- समाजाच्या कार्य विभाजनविषयक गरजा
- समाजाचे दृढ ऐक्य वाढवणा-या गरजा

समुदाय

अर्थ व व्याख्या

मॅक आयव्हर व पेज यांच्या मते, " समुदाय अशा लोकांचा समूह असतो की, जे एकत्र राहतात आणि सामान्य जीवनाच्या मूलभूत घटकामध्ये भाग घेतात."

के.डेव्हीस यांच्या मते, " समुदाय एक असा लघुत्तम क्षेत्रीय समूह असून त्यात सामाजिक जीवनाच्या सर्व अंगांना समाविष्ट केले जाते."

समुदायाची वैशिष्टये -

- निश्चित भूभाग
- स्थायीत्व
- लोकसंख्या
- विशिष्ट नाम
- सामान्य जीवन
- समुदाय भावना

सामाजिक संस्था : अर्थ व व्याख्या

के.डेव्हीस यांच्या मते, " एका किंवा अनेक कार्याच्या पूर्तीसाठी निर्माण केलेल्या परस्परसंबंधित अशा लोकाचार, रुढी आणि कायद्याच्या संचास संस्था म्हणतात."

सामाजिक संस्थेची वैशिष्टये -

- निश्चित उद्देश
- लिखित वा अलिखित नियम
- संरचना
- स्थायित्व
- प्रतीके
- भौतिक साधने

सामाजिक संस्थेची कार्ये -

- संस्कृतीचे संक्रमण
- सामाजिक नियंत्रण
- गरजांची पूर्ती
- दर्जा व भूमिका प्रदान करणे
- व्यक्तिमत्व विकासात पोषक
- सामाजिक परिवर्तनास कारक

मंडळे

अर्थ व व्याख्या

बोगार्डस् यांच्या मते, " मंडळ म्हणजे काही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी एकत्रितपणे कार्य करणा-या लोकांचा समह होय."

मॅक आयव्हर व पेज, " विशिष्ट हितसंबंध किंवा हितसंबंधाच्या सामान्य संचास साध्य करण्यासाठी केलेल्या संघटित समूहास मंडळ म्हणतात."

मंडळाची वैशिष्टये -

- निश्चित उद्देश
- ऐच्छिक सदस्यत्व
- सहेतुक निर्मिती
- अस्थायी स्वरुप
- सहकार्य
- विशिष्ट नाव
- नियम

सामाजिक समूह किंवा गट

अर्थ व व्याख्या

मॅक आयव्हर आणि पेज यांच्या मते, " सामाजिक समूह म्हणजे अशा लोकांचा समूह की जे सामाजिक संबंधांनी परस्परांशी जुळलेले असतात."

गिलीन व गिलीन यांच्या मते, " एकमेकांच्या प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष संपर्कात असणा-या दोन अथवा अधिक व्यक्तींच्या समूहाला सामाजिक समूह म्हणतात."

सामाजिक समूहाची वैशिष्टये -

- दोन किंवा दोन पेक्षा जास्त व्यक्ती
- समान उद्दिष्टे
- आंतरक्रियात्मक संबंध
- सहकार्याची भावना
- समूह संरचना
- समूहाची गतिशीलता
- नियंत्रणात्मक संबंध
- आम्हीची भावना
- सदस्य आणि बिगर सदस्यात फरक
- विविध समूहांचे सभासदत्व

संदर्भ समूह

अर्थ व व्याख्या

वॉलेस आणि वॉलेस यांच्या मते," एखादी व्यक्ती स्वतःचे मूल्यांकन करण्यासाठी ज्या समूहाचा संदर्भ घेते त्यास संदर्भ समूह म्हणतात."

लाईट आणि केल्लर यांच्या मते, " ज्या समूहांचा आपण संदर्भ घेतो परंतु आपण कधीही सदस्य नसतो, अशा समुहास संदर्भ समूह असे म्हणतात."

संदर्भ समूहाची वैशिष्टये -

- अनुकरण
- आदर्श समूह
- आकांक्षित संदर्भ समूह
- इतर समूह
- तादात्मीकरण
- वास्तविक किवा काल्पनिक समूह
- सामाजिक प्रवर्ग
- सकारात्मक आणि नकारात्मक संदर्भ समूह

युनिट 3
सामाजीकरण

सामाजीकरण

.... अर्थ व व्याख्या, पाय-या किंवा अवस्था, माध्यमे किंवा साधने

अर्थ व व्याख्या

हॅरी जॉन्सस यांच्या मते, " सामाजीकरण ही शिक्षण घेण्याची अशी प्रक्रिया आहे की ज्याव्दारे शिक्षण घेणा-या व्यक्तीला सामाजिक भूमिका वठविता येतात."

ऑगबर्न च्या मते, " ज्या प्रक्रियेत व्यक्ती सामाजिक नियमांचे अनुसरण शिकते त्या प्रकियेला सामाजीकरण म्हणतात."

सामाजीकरणाच्या पाय-या किंवा अवस्था -

- **मौखिकावस्था**
- **गुदावस्था**
- **इडिपलावस्था**
- **पौंगडावस्था किंवा किशोरावस्था**

सामाजीकरणाचे माध्यमे -

- **कुटुंब**
- **शिक्षण**
- **धर्म**
- **समवयस्कांचा समूह**
- **संचार माध्यमे (वर्तमानपत्रे, चित्रपट, आकाशवाणी, दुरदर्शन, मोबाईल, इंटरनेट)**

प्रौढांचे सामाजीकरण

सामाजीकरणाचे महत्व

सामाजीकरण व व्यक्तीमत्व विकास

मीडचा 'मी' व 'मला' चा सिध्दांत व सामाजीकरण

युनिट 4
सामाजिक संरचना

सामाजिक संरचना

.... अर्थ व व्याख्या, वैशिष्टये, घटक

अर्थ व व्याख्या

हॅरी जॉन्सन यांच्या मते, " कोणत्याही गोष्टीच्या संरचना म्हणजे, त्या गोष्टीच्या घटकांमधील स्थिर स्वरुपाचे परस्पर संबंध होय."

कार्ल मॅनहीम यांच्या मते, " सामाजिक संरचना आंतरक्रियात्मक सामाजिक शक्तीचे जाळे होय."

सामाजिक संरचनाचे वैशिष्टये -

- व्यक्तीमधील स्थायी व संघटीत स्वरुपाचे संबंध
- स्थायी व संघटीत समूहाचे अध्ययन
- व्यक्तीच्या दर्जा व भुमिकेला महत्व
- सदस्यांच्या भूमिका - भूमिकामधील परस्परसंबंधाचे निर्धारण करणारे नियम
- पारस्पारिक संबंधामध्ये एकसुत्रता आणि सुसंवाद

सामाजिक संरचनेचे घटक -

- भूमिका
- समूह व उपसमूह
- प्रमाणके
- मूल्ये

सामाजिक संरचनेचे प्रकार्ये व अप्रकार्ये

सामाजिक प्रक्रियाचे प्रकार -

- संघटनात्मक सामाजिक प्रक्रिया
  - (1) सहकार्य
  - (2) समायोजन
  - (3) सात्मीकरण किंवा संमीलन
- विघटनात्मक सामाजिक प्रक्रिया
  - (1) स्पर्धा
  - (2) संघर्ष
  - (3) युध्द